

Słowa kluczowe: prymas Józef Glemp, Katyń, zbrodnia katyńska, krzyż w Katyniu, obchody tysiąclecia chrztu Rusi Kijowskiej

Keywords: Primate Józef Glemp, Katyń, Katyń massacre, cross in Katyn, commemoration of the Millennium of the Christianization of the Kievan Rus

Milena Kindziuk

UNIWERSYTET KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE
INSTYTUT EDUKACJI MEDIALNEJ I DZIENNIKARSTWA

HISTORIA POSTAWIENIA KRZYŻA W KATYNIU W 1988 ROKU

Oczywisty wydaje się fakt, że na Cmentarzu Wojennym w Katyniu znajduje się obecnie krzyż. Mało kto jednak ma świadomość, że jego obecność łączy się z osobą arcybiskupa Warszawy, kard. Józefa Glempa, prymasa Polski. Tymczasem to właśnie on, podczas pobytu w Moskwie w 1988 r., wymógł na władzach radzieckich zgodę na postawienie krzyża cmentarnego w Katyniu pod Smoleńskiem, w miejscu pomordowania polskich oficerów.

Należy też podkreślić, że prymas Glemp odegrał ważną rolę w moskiewskich obchodach Tysiąclecia Chrztu Rusi w 1988 r., reprezentował bowiem na nich, na mocy decyzji Jana Pawła II, cały Kościół w Polsce. Bez wątplenia więc, wspomniana podróż prymasa do Moskwy miała charakter historyczny.

HISTORYCZNA PODRÓŻ PRYMASA POLSKI DO MOSKWY

Należy rozpocząć od przypomnienia genezy uroczystych obchodów Tysiąclecia Chrztu Rusi, które miały się odbyć w Moskwie w 1988 r. Był to okres, kiedy z jednej strony istniał jeszcze Związek Radziecki, w którym do niedawna drastycznie ograniczono prawa ludzi wierzących, z drugiej natomiast nadzieję budziła już osoba nowego przywódcy ZSRR, Michaiła Gorbaczowa, który w 1985 r. zapoczątkował reformy określane mianem *pierestrojki*. Sam Prymas

stwierdzał w 1988 r.: „Na przykładzie Kościoła dostrzegamy, że pieriestrojka wchodzi w życie” (Glemp, 1994, s. 332).

Przemiany społeczno-polityczne w ZSRR sprawiły, że Cerkiew prawosławna mogła zaproponować władzom Kremla taki przebieg obchodów Tysiąclecia Chrztu Rusi, które byłyby godne wagi tego wydarzenia sprzed tysiąca lat. Trafnie ocenił prymas Glemp, że „okres rządów Gorbaczowa pozwalał na podjęcie decyzji dotychczas niemożliwych” oraz że „obchody Millenium Chrztu Rusi to była nie tylko decyzja polityczna. Za tą decyzją szła przede wszystkim aprobatą wartości religii w historii narodów, za tym szło uznanie podmiotowości Kościoła prawosławnego w kraju i przyznanie mu prawa organizowania uroczystości, za tym szło zezwolenie na uczestniczenie w tych uroczystościach przedstawiciele innych wyznań spoza granic Związku Radzieckiego” (Glemp, 1991, s. 7).

Jubileusz Chrztu Rusi miał być celebrowany w Moskwie przez dwa tygodnie, w czerwcu 1988 r. Planowano jego wymiar ekumeniczny, dlatego adresatami rozesłanych (już w lutym 1988 r.) zaproszeń byli nie tylko przedstawiciele prawosławia, ale również innych wyznań spoza Związku Radzieckiego, protestanckich, katolickich, w tym również Watykan. Trzeba wspomnieć, że dla Stolicy Apostolskiej było to ważne w kontekście wychodzących z podziemia grekokatolików zdelegalizowanych po II wojnie światowej przez Stalina. Jak stwierdzał prymas Glemp, „zaczął się kształtować przychylny klimat ku spotkaniu religijnemu w Moskwie” (tamże). Tworzyła się możliwość podjęcia dialogu Kościoła katolickiego z Cerkwią prawosławną.

Jan Paweł II podjął decyzję, że na obchodach Chrztu Rusi Kościół katolicki będzie reprezentować w Moskwie dziewięciu kardynałów, kilku biskupów i kapłanów pracujących w kręgu Komisji do spraw Jedności Chrześcijan, pochodzących z różnych kontynentów, na czele z watykańskim sekretarzem stanu kard. Agostino Casarolim (Żdźarski, 1991, s. 139), zaś przedstawicielem Episkopatu Polski papież mianował prymasa Polski, kard. Józefa Glempa¹.

1 Prymas Glemp został o tym poinformowany przez sekretarza stanu, kard. A. Casarolego, w telegramie: „Mam zaszczyt zawiadomić, że Ojciec Święty mianował Waszą Eminencję jednym z przedstawicieli Episkopatu w delegacji Kościoła katolickiego [...]. Oficjalna wiadomość została przekazana patriarsze Pimenowi w liście Ojca Świętego”; zob. Telegram kardynała Agostino Casarolego, w: Glemp, 1991, s. 142; por. ASPP, teczka: Katyń.

Prymas otrzymał oficjalne zaproszenie do Moskwy od patriarchy moskiewskiego Filareta². Podróż miała mieć charakter historyczny, gdyż była to pierwsza w dziejach wizyta prymasa Polski w Moskwie, wcześniej Józef Glemp przebywał w ZSRR jako turysta w 1976 r. (Glemp 1991a, s. 72). Przyznawał to zresztą jeszcze przed odlotem: „To rzeczywiście pierwsza podróż prymasa Polski do Związku Radzieckiego. Nie przypominam sobie, by któryś z hierarchów, nawet towarzyszących Napoleonowi, tam dotarł. Dużo sobie obiecujemy po tej wizycie” (Glemp, 1991b, s. 38). W wywiadzie udzielonym telewizji polskiej na pokładzie samolotu prymas podkreślał: „Z wielką chęcią tam jadę [...] Przyszłość musi przynieść zbliżenie, bo taka jest logika dziejów” (Glemp, 1991c, s. 41–42).

Prymas Glemp odbył w Moskwie spotkania m.in. z patriarchą Wszechrusi Pimenem, z metropolitą Mińska i całej Białorusi Filaretem, a także z innymi duchownymi. Dziwiła go wciąż panująca zależność hierarchii prawosławnej od władz radzieckich oraz nieufność, jaką przejawiali wobec niego prawosławni duchowni. Stwierdzał: „Może już sam nasz strój, obcisła sutanna przyciśnięta pasem, skromny krzyż, przystrzyżone włosy i bezwąsę twarzę wskazywały na zeświecczenie jako jeden ze znaków, przez który Kościół rzymski odróżnia się od prawosławia, bo ulega »doczesności, dąży do władzy, do polityki, do wywierania wpływu na społeczeństwo«. Może ta ortodoksja, umocniona ilością przedstawicieli i manifestująca się tak okazale, patrzy ciągle z nieufnością na duchownych podległych papieżowi” (tamże, s. 14–15). Postawił diagnozę, że „może w stosunku do duchownych polskich pobrzmiewają nacjonalistyczne melodie Borysa Godunowa i dawnej niechęci do Jezuitów, do »kraju panów«, co chcieli w ideach mesjanistycznych wynieść się ponad Rosję, której należy się przywództwo wobec innych Słowian? Któż to wie, skoro prawdziwy dialog nie został jeszcze rozpoczęty” (tamże, s. 15).

Znamienne, że powszechne zaskoczenie podczas tej wizyty wywoływał brak znajomości języka rosyjskiego przez prymasa Polski, w powszechnym mniemaniu bowiem każdy Polak musiał władać językiem rosyjskim. Na poszczególnych spotkaniach zadawano kard. Glemptowi to samo pytanie: „Szto ty, Polak

2 Prymasa Glemptę oficjalnie zaprosił przewodniczący wydziału zagranicznego Patriarchatu Moskiewskiego Filaret w liście wystosowanym 19 lutego 1988 r. Czytamy w nim m.in.: „Wasza Eminencjo, z miłością zapraszamy Was wraz z osobą towarzyszącą do wzięcia udziału w uroczystościach organizowanych przez naszą Cerkiew w okresie jubileuszu. Prosimy powiadomić nas wcześniej o przyjęciu tego zaproszenia”; zob. List metropolity Mińska i Białorusi Filareta, w: Glemp, 1991, s. 139–141. W odpowiedzi kard. Glemp napisał: „Z wielką wdzięcznością i w poczuciu wspólnoty wiary w Jezusa Chrystusa przyjąłem wiadomość od Waszej Dostojności o jubileuszu Cerkwi prawosławnej w Związku Radzieckim. [...] Pragnąłbym przybyć do Moskwy samolotem 7 czerwca i wrócić 14 czerwca do Warszawy”; zob. List Prymasa Polski do Metropolity Mińska i Białorusi Filareta, w: tamże, s. 141; por. ASPP, teczka: Katyń.

i pa ruski nie gawarisz?!” („Jesteś Polakiem i po rosyjsku nie mówisz?”). Tymczasem Józef Glemp rosyjskiego nigdy nie miał okazji się uczyć³.

KLUCZOWA ROZMOWA Z MINISTREM CHARCZEWEM

Podczas wspomnianej wizyty w Moskwie prymas Polski odbył oficjalne spotkania również z przedstawicielami władz ZSRR: z Andriejem Gromyką, ministrem spraw zagranicznych ZSRR, oraz Konstantynem Charczewem, ministrem Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów. To ostatnie spotkanie odegrało kluczową rolę, jeżeli chodzi o kwestię postawienia krzyża w Katyniu.

Według oceny J. Glempla, Charczew był „urzędnikiem w stosunku do partii, a jednocześnie prawdziwą władzą w stosunku do cerkwi” (Glemp, 1991, s. 25). W rozmowie z prymasem podkreślał zresztą, że „źle się stało, że zwalczano religię”. Kardynał Glemp upomniał się więc u niego o należne prawa dla Polaków żyjących w ZSRR, pozbawionych opieki duchowej i dostępu do kościołów. Było to istotne, tym bardziej że większość Kościoła katolickiego w Związku Radzieckim stanowili Polacy. Jak stwierdzał w 1988 r. J. Glemp, „szacuje się, że tylko w Moskwie jest około pięćdziesięciu tysięcy Polaków. Mówi się, że połowa z nich to katolicy praktykujący. Wobec tego trzeba podjąć problem opieki duszpasterskiej nad wiernymi katolickimi w Moskwie. Wśród nich pracuje jeden ksiądz, który ma jednak osiemdziesiąt cztery lata, jest człowiekiem starym” (Glemp, 1994a, s. 329)⁴.

W odpowiedzi na postulat kard. Glempla minister Charczew złożył prymasowi propozycję dokonania wymiany między Kościołami, polskim i radzieckim, przez skierowanie księdza z Polski do Moskwy, natomiast duchowny prawosławny miałby przybyć do Warszawy. Prymas Polski nie wyraził jednak na to zgody, wprost informując Charczewa, że „w Warszawie Cerkiew jest dobrze zorganizowana i nie ma potrzeby przysyłania do pomocy duszpasterskiej prawosławnych duchownych z ZSRR” (Glemp, 1991, s. 26). To pokazuje stanowczość prymasa, który przekonany do swoich racji, wyraźnie ich bronił.

3 Józef Glemp, rocznik 1929, do szkoły podstawowej uczęszczał przed II wojną światową, kiedy w programie nauczania nie było języka rosyjskiego; podobna sytuacja miała miejsce gdy wrócił do szkoły zaraz po wojnie: w Liceum im. J. Kasprowicza w Inowrocławiu obowiązkowe były języki: francuski, łacina i greka. Na studiach natomiast uczył się języków zachodnich: niemieckiego, angielskiego, włoskiego itd.; zob. Kindziuk, 2010, s. 30–40.

4 Na ten temat prymas wypowiadał się również w wywiadzie udzielonym pismu „Nowoje Wremia”: „Są rozproszone kościoły katolickie, ale nie ma organizacji kościelnej. Ogromne są potrzeby Polaków żyjących w ZSRR, zwłaszcza gdy chodzi o sprawy religijne. Potrzebny byłby modlitewnik, potrzebny byłby katechizm, książki liturgiczne. Jest to sprawa, która wymaga dialogu, ale w ukształtowanych strukturach. Myślę jednak, że nawet takie nieformalne rozmowy, jakie teraz prowadzimy, i kontakty z Kościołem prawosławnym dopomogą zauważyć Polaków w Związku Radzieckim i ich potrzeby społeczne i religijne”; zob. Glemp, 1994, s. 333.

Dyskusja między obydwoma rozmówcami toczyła się również na temat poparcia Kościoła unickiego przez Watykan, co Charczew uznawał za „nie służące dobru religii oraz za tendencje rozkładu politycznego” (tamże). Konsensus został natomiast osiągnięty na innym polu, mianowicie min. Charczew wyraził zgodę na zwrot Kościołowi katolickiemu na anektowanej jeszcze wówczas przez ZSRR Litwie (Litwa ogłosiła niepodległość w 1990 r.) prawie wszystkich świątyń. Wyjątkiem były dwa kościoły, w których znajdowały się muzea ateizmu.

Dobra atmosfera rzeczonoego spotkania pozwoliła prymasowi na prowadzenie dalszych negocjacji i na podjęcie rozmowy na temat zbrodni katyńskiej. Józef Glemp wyjaśniał Charczewowi, że „dla Polaków wciąż bolesną, a ważną sprawą jest Katyń”. Przypominał, że „tam są mogiły tysiące polskich żołnierzy” i postulował: „Jeżeli chcemy poprawnych stosunków między naszymi krajami, trzeba powiedzieć prawdę o zbrodni w Katyniu i cofnąć opowiadania, że to sprawa hitlerowców” (Glemp, 1991, s. 27).

Zasadniczy moment wymiany zdań na temat Katynia stanowił wyrażony przez prymasa postulat postawienia krzyża w lesie katyńskim. Swoje stanowisko Glemp wyraził jasno: „Jako duchowny, chcę prosić o jedno: niech nad mogiłami będzie postawiony krzyż” (tamże).

Wypowiedziane przez prymasa Polski słowa miały wprawić sowieckiego ministra w zdumienie. Wyraził jednak zgodę na ten postulat. Józef Glemp wspominał po latach: „Charczew zamilkł, skoncentrował się, po chwili zaś odparł: »Krest? – mówicie? Tolka krest. Da! [»Krzyż? Tylko krzyż? Tak!«]. Można. Będziecie mogli postawić krzyż. To proste, da się załatwić«” (tamże). W ten sposób prymas Polski w 1988 r. uzyskał w Moskwie zgodę przedstawiciela władz radzieckich na postawienie w Katyniu cmentarnego krzyża.

Należy wspomnieć, że kard. Glemp nawiązywał do tego faktu w czasie pobytu w Moskwie w rozmowach z dziennikarzami. W wywiadzie, jakiego 8 czerwca 1988 r. udzielił „Litieraturnoj Gazietie” stwierdzał, że „likwidacji białych plam – jako logicznych konsekwencji pieriestrojki – Polacy oczekują z niecierpliwością”. Wśród nich za najważniejszą sprawę uznał Katyń: „Nie można ciągnąć w nieskończoność tego znaku zapytania. Dzisiaj nikt nie zamierza z Katynia czynić argumentu przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Nad mogiłą powinien stanąć krzyż i powinien być dostęp do tego cmentarza jako cmentarza ofiar wojny” (Glemp, 1991d, s. 47). Natomiast w wywiadzie udzielonym agencji prasowej „Nowosti” kard. Glemp na pytanie o możliwość zbliżenia narodów Związku Radzieckiego i narodu polskiego, powiedział: „Jest to pewien proces. My nie możemy tego zrobić ani w ciągu roku, ani dwóch, trzeba mieć perspektywę. Podstawową sprawą jest np. kwestia Katynia. Katyń powinien być jak najszybciej wyświetlony. Dzisiaj Polacy wiedzą, że to są

ofiary wojny, ale trzeba to jasno powiedzieć i postawić tam krzyż. Bo to są mogiły ludzi. Myślę, że byłby to jeden z takich punktów praktycznych, który można dość szybko zrealizować, a który byłby kluczem do wielu spraw” (Glemp, 1991e, s. 64). Postawa prymasa była więc konsekwentna.

TRANSPORT Z WARSZAWY DO KATYNIA

Po powrocie z Moskwy do Polski, prymas Glemp przystąpił do działań mających na celu realizację ustaleń podjętych w rozmowie z min. Charczewem. Z uwagi na to, że postawienie krzyża w Katyniu wiązało się z załatwieniem wielu spraw również od strony formalnej, Kościół w Polsce musiał podjąć na ten temat oficjalne rozmowy z władzami PRL. Zachowane w archiwach dokumenty pozwalają ustalić fakty.

W pierwszej kolejności prymas odbył spotkanie z ambasadorem ZSRR w Warszawie. Jednak nie wszystkie działania podejmował osobiście, do kontaktów z władzami państwowymi upoważnił abp. Jerzego Dąbrowskiego, zastępcę sekretarza Episkopatu Polski. Ten ostatni w imieniu prymasa Glempa prowadził negocjacje z Urzędem ds. Wyznań, do którego 28 czerwca 1988 r. wystosował pismo. Z racji na jego rangę warto przytoczyć obszerny fragment:

Szanowny Panie Ministrze, dnia 8 czerwca br. Kard. Józef Glemp Prymas Polski w rozmowie z Min. Konstantinem M. Charczewem, Przewodniczącym Rady do spraw Religii przy Radzie Ministrów ZSRR, wysunął postulat, aby w lasku katyńskim pod Smoleńskiem, gdzie znajduje się miejsce wiecznego spoczynku tysięcy oficerów Wojska Polskiego, został wzniesiony krzyż cmentarny. Ponieważ postulat spotkał się z życzliwym przyjęciem, Sekretariat Episkopatu Polski z upoważnienia Księdza Prymasa zwraca się do Pana Ministra z prośbą o uzgodnienie postępowania, które będzie prowadził do spełnienia tego zamierzenia. Wydaje się celowe, aby w pierw drzewianym krzyżem oznaczyć miejsce, na którym potem zostanie wzniesiony krzyż trwały. Proszę przyjąć wyrazy szacunku. Bp Jerzy Dąbrowski, zastępca sekretarza Episkopatu Polski (Pismo bp. Dąbrowskiego I).

W rezultacie działań podjętych przez Kościół w Polsce i przez prymasa, Ambasada PRL w Moskwie nadesłała do kard. Glempa pismo, w którym potwierdzono, że „władze radzieckie wyrażają zgodę na postawienie krzyża” (Pismo Ambasady PRL). Zawiadomienie władz polskich w tej sprawie miało zostać osobno

skierowane do prymasa. Przedstawiciele Ambasady PRL w Moskwie wystąpili natomiast z propozycją, by „wykonaniem postanowień” zajęła się ekipa kościelna. We wspomnianym piśmie znalazła się adnotacja na ten temat: „Nasza pomoc: zgoda na projekt” (tamże).

Do realizacji podjętego przez J. Glempa przedsięwzięcia niezbędny był również osobny dokument – zezwolenie Ministerstwa Komunikacji PRL na międzynarodowy przewóz drogowy z Polski do Katynia. Na wspomnianym dokumencie widnieją następujące dane: „Przewoźnik – Episkopat Polski, pojazd: ciężarówka Star, nr rejestr. WUB 4943; określenie przewozu: przewóz krzyża do Katynia, kraj docelowy: ZSRR; ilośćjazd: jednokrotnie, ważne do: 31 grudnia 1988 r.” (Zezwolenie na międzynarodowy przewóz)⁵. Kolejnym krokiem było wyznaczenie przez prymasa ekipy, która miała się zająć przewiezieniem krzyża do Katynia. Kardynał Glemp wyznaczył na kierownika zespołu ks. Lucjana Świąszkowskiego⁶. Należy też odnotować, że osobny dokument potwierdzający utworzenie zespołu ds. przewiezienia krzyża do Katynia wydał Sekretariat Episkopatu Polski: „Sekretariat Episkopatu Polski zaświadcza, że ekipa archidiecezji warszawskiej pod kierunkiem księdza prałata Lucjana Świąszkowskiego udaje się do Mińska i Smoleńska w sprawach uzgodnionych między władzami PRL i władzami radzieckimi” (Abp Dąbrowski, Zaświadczenie).

Na polecenie prymasa ks. Świąszkowski zorganizował pięcioosobowy zespół ds. postawienia krzyża w Katyniu. W jego skład weszli: ks. Waldemar Wojdecki, architekt Leszek Klajnert, kierownik budowy seminarium Wojciech Bartnicki, pracownik budowlany Janusz Zabielski oraz kierowca Stanisław Jachacy⁷. Podjęto również dalsze czynności zmierzające do uzyskania od Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa pozwolenia na projekt krzyża oraz inskrypcji⁸. Miała ona następującą treść: „W tym miejscu będzie wzniesiony krzyż upamiętniający śmierć polskich oficerów” (Pismo abp. Dądrońskiego II). Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa zezwoliła na wspomnianą wyżej treść, o czym stronę kościelną poinformował gen. Roman Paszkowski, który jednak zaproponował, by napis na krzyżu „był umieszczony także w języku rosyjskim” (Pismo Paszkowskiego).

5 Ministerstwo Transportu Drogowego w ZSRR wydało osobne pozwolenie. „Pozwolenie na przejazd” wydano: Ministerstwo awtomobilnowo transporta Nr 069012, podpisane między: ZSRR a Polska Narodna Republika; zob. ASPP,teczka: Katyń

6 Obecnie kapłana diecezji warszawsko-praskiej. W 1988 r. przed nowym podziałem administracyjnym Kościoła w Polsce ks. Świąszkowski był duchownym archidiecezji warszawskiej, odpowiedzialnym za budowę seminarium duchownego na Bielanach.

7 Rozmowa autorki z ks. Lucjanem Świąszkowskim.

8 Tamże.

USTAWIENIE KRZYŻA W KATYNIU: 1 WRZEŚNIA 1988 R.

Po załatwieniu wszystkich formalności przez prymasa Polski i upoważnione przez niego osoby, w tartaku zostało zamówione drewno potrzebne do wykonania krzyża, który miał stanąć w Katyniu. Należy podkreślić, że kard. Glemp brał udział w bezpośrednich przygotowaniach do wywiezienia krzyża z Polski do Katynia, osobiście go też poświęcił. Towarzyszył również członkom ekipy budowlanej podczas umieszczania ponad pięciometrowego krzyża na ciężarówce STAR A-200, należącej do warszawskiego seminarium duchownego. Za zgodą prymasa, oprócz krzyża, w samochodzie znalazły się materiały i narzędzia niezbędne do umocowania go na miejscu. Zachował się dokument zawierający „spis przedmiotów niezbędnych do postawienia krzyża w Katyniu”. Wśród nich znalazły się: „1. krzyż; 2. Materiały: elementy konstrukcji zamocowania krzyża 2 szt., kręgi betonowe 3 szt., cement 500 kg., żwir 500 kg, piasek 500 kg., deski i krawędziaki 0,20 m sześciennych, drut różny 50 kg, gwoździe 10 kg; 3. Narzędzia: wiadro blaszane 4 szt.; łopata piaskówka 4 szt.; łopata sztychówka 4 szt.; oskard 1 szt.; łom stalowy 2 szt.; taczka 2 szt.; wózek 2 szt.; wciągarka ręczna 2 szt.; , drabina 2 szt.; grabie ogrodnicze 1 szt.; bloczek murarski 1 szt.; trójnóg z rur stalowych 1 szt.; rurki stalowe 6 szt.; lina stalowa 1 zwój; lina konopna 2 zwoje; wiertarka elektryczna 1 szt; szlifierka elektryczna 1 zwój; przedłużacz 1 zwój; skrzynia z drobnymi narzędziami 1 szt.” (Spis przedmiotów).

Istnieje też drugi dokument, który przedstawia koszty postawienia krzyża na grobach polskich oficerów w Katyniu: „Drzewo dębowe – 230 tys. zł., cement – 10 tys., paliwo – 106 tys., drabiny 12400, odzież robocza 38700, opłata bankowa, ubezpieczenie samochodu i ludzi (zob. Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji), zezwolenia transportowe, zezwolenia paszportowe⁹, hotele i diety – kwoty w sumie 1213 965 (zob. Koszty postawienia krzyża).

Należy też odnotować, że wyjazd „prymasowskiej” ekipy z Warszawy do ZSRR nastąpił rano, 31 sierpnia 1988 r. (przy stojącej przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie ciężarówce przez całą noc pełniła wartę straż, pilnując by nikt nie wykradł krzyża ani też znajdujących się w ciężarówce materiałów budowlanych¹⁰). Wyznaczona przez prymasa Polski ekipa przekroczyła granicę z ZSRR w Terespolu, stamtąd zaś wyruszyła już bezpośrednio do Katynia pod Smoleńskiem.

9 Prośbę o wydanie paszportów ekipie udającej się do Katynia wystosował bp J. Dąbrowski w piśmie do Biura Paszportów MSW, Warszawa, 16.08.1988 r.. W związku z niezłatwieniem sprawy, wystosowane zostało ponaglenie; zob. ASPP, teczka: Katyń.

10 Samochód przez całą noc stał przed kościołem seminaryjnym przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. Przy położonym tuż obok Pałacu Prezydenckim pełnili wartę żołnierze, którzy podjęli się wówczas pilnowania krzyża

Krzyż umocowano na miejscu zbrodni popełnionej na polskich oficerach 1 września 1988 r. Po ustawieniu krzyża kierujący ekipą budowlaną ks. Świążkowski zamówił z ZSRR rozmowę telefoniczną do Polski, by poinformować o tym fakcie prymasa Józefa Glempa¹¹. Połączenie z Domem Arcybiskupów Warszawskich otrzymał po kilku godzinach oczekiwania, już w nocy. Dobrze zapamiętał jednak entuzjazm wyrażony przez prymasa¹². Kardynał Glemp nawiązał publicznie do tego wydarzenia 12 listopada 1988 r. podczas odwiedzin Polonii w Australii. Mówił: „Gdy myślę o tym wielkim cmentarzysku, znajdującym się gdzieś daleko, w lasach pod Smoleńskiem, to widzę także namacalną pomoc Matki Bożej, ażeby tych żołnierzy polskich, którzy byli ochrzczeni i umierali tam, ażeby nawet po dziesiątkach lat wzbudzić ich pamięć. Uważam to za skuteczną interwencję Matki Bożej, że podczas Milenium Chrztu Rusi, kiedy byłem w Moskwie na obchodach uroczystości kościelnych, mogąc rozmawiać z władzami radzieckimi osiągnąłem ten skutek, że na cmentarzu poległych stanął krzyż Chrystusowy. W początkach września posłałem tam 2 kapłanów, 2 inżynierów i 2 pracowników, którzy załadowali przygotowany ponad 4-metrowy ciężki, dębowy krzyż. Zabrali ze sobą łopaty, piasek, wapno, cement i pojechali tam, ażeby tam pozostawić ten krzyż jako początek, jako załączek pomnika prawdziwego, trwałego krzyża, który tam stanie. I kapłani, którzy razem z towarzyszącymi im świeckimi postawili ten krzyż, odprawili tam Mszę świętą. A była to pierwsza Msza święta pogrzebowa dla tych, których szczątki od dziesiątków lat spoczywają na tej ziemi. Ale gdy jest krzyż, to ta ziemia nie może być zapomniana. Ona jest już cmentarzem, do którego będą przychodzili i mają prawo przychodzić wszyscy, którzy chcą uczcić pamięć tych, którzy zginęli, jako ofiary, ich związek z Bogiem i z Narodem” (Glemp, 1994b, s. 672).

***

Misja prymasa Polski okazała się wielkim, zaskakującym sukcesem. Należy stwierdzić, że prymas Glemp, jak trafnie ocenił P. Kowal, „uzyskał w sprawie Katynia więcej, niż przyniosły kilkuletnie prace Polsko-Radzieckiej Komisji Historycznej [...]. Trzeba zaznaczyć, że dokładnie wtedy, gdy Glemp negocjował postawienie krzyża na grobach katyńskich, Jaruzelski bez skutku zabiegał u Gorbaczowa o jego wypowiedź na temat zbrodni katyńskiej podczas zbliżającej się w lipcu 1988 r. uroczystej wizyty I sekretarza KPZS w Polsce. Najwyraźniej Glemp okazał się skuteczniejszy od Jaruzelskiego” (Kowal, 2016, s. 201).

11 Relacja ustna ks. Lucjana Świążkowskiego.

12 Tamże.

Niewątpliwie, to prymas Józef Glemp przyczynił się do postawienia krzyża na cmentarzu polskich oficerów pomordowanych w Katyniu. W rozmowie podjętej w Moskwie z min. Charczewem podczas obchodów Jubileuszu Chrztu Rusi w czerwcu 1988 r. wykazał odwagę, wyrażając jasne i stanowcze stanowisko w tej sprawie. Następnie, po powrocie do Polski, widoczna była ogromna determinacja kard. Glempa w dążeniu do realizacji podjętego celu.

Trzeba też stwierdzić, że postawa prymasa nie dziwi w kontekście całej jego „polityki historycznej”. Od początku swego prymasostwa kwestie związane z patriotyzmem i utrwalaniem narodowej pamięci oraz przypominaniem ważnych rocznic i wydarzeń historycznych traktował on jako priorytet, co było widoczne w jego wystąpieniach publicznych: przemówieniach i wywiadach (Glemp, 1982a, s. 26; 1982, s. 882; 1985, s. 148; 1984, s. 1; 1989, s. 599; 1987, s. 29; 1994c, s. 661; 1994d, s. 668; 1994e, s. 714) i kazaniach wygłoszonych w latach 1981–1988 (Glemp, 1982b, s. 9; 1989a, s. 55; 1989b, s. 106; 1984a, s. 163; 1989c, s. 136; 1984b, s. 155; 1988, s. 218; 1994f, s. 649; 1989d, s. 281), a także w okresie późniejszym (zob. AAWS.283.1).

Charakterystyczne jest, że do wydarzeń mordu polskich oficerów w Katyniu prymas Glemp odwołał się w kazaniu, które wygłosił w katedrze polowej Wojska Polskiego w Warszawie 10 kwietnia 2010 r., tuż po katastrofie polskiego samolotu prezydenckiego w okolicy Katynia pod Smoleńskiem. Stwierdził wtedy: „Przez nasze narodowe szeregi przeszedł Bóg i przez cieniutką granicę między życiem a śmiercią skinął na tych najbardziej dojrzałych i poprosił ich prosto z samolotu do siebie, bo tam, w pobliżu Katynia, jest jakby dyskretny właz do nieba, przez który przed 70 laty, co noc, przechodzili polscy żołnierze czwórkami. Teraz przeszli dwaj prezydenci, kilku generałów, biskupów i ministrowie...” (Glemp, 2010, s. 504).

Przez ten „dyskretny właz” 23 stycznia 2013 r. przeszedł również kard. Józef Glemp, arcybiskup metropolita warszawski, prymas Polski, dzięki któremu na Cmentarzu Wojennym w Katyniu stoi obecnie krzyż.

Bibliografia:

AAWS.283.1:

- 107; *Posłannictwo płynące z wiary i umiłowania ojczyzny, Homilia z okazji konferencji „Kraj -Emigracja”*. Rzym, Bazylika Świętego Piotra, 26 października 1990 r.
- 127, s. 168; *Apostoł wiary i orędownik wolności Polski, Homilia z okazji ogłoszenia świętego Andrzeja Boboli patronem Metropolii Warszawskiej*. Warszawa, 17 maja 1992 r.
- 159, s. 60; *Matko! Ucz nas wiary, nadziei i miłości! Homilia z okazji 200. rocznicy Rzezi Pragi*. Warszawa, 4 listopada 1994 r.
- 156, s. 121; *Kazanie podczas Mszy świętej w intencji pomordowanych Powstaniu Warszawskim na Woli. Kaplica Szpitala przy ul. Płockiej 26, 5 sierpnia 1994 r.*
- 115, s. 39; *Mądrość umysłu i żar serca, Słowo podczas uroczystego „Te Deum” w dwóchsetlecie Konstytucji 3 Maja*. Warszawa, 3 maja 1991 r.
- 129, s. 83; *Zjednoczeni wiarą, przeszłością i przelaną krwią. Homilia z okazji 48. rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego, 1 sierpnia 1992 r.*
- 133, s. 105; *Z prochu obudzą się siły ducha. Homilia z okazji sprowadzenia prochów śp. generała Kazimierza Sosnkowskiego*. Warszawa, archikatedra pod wezwaniem świętego Jana Chrzciciela, 12 listopada 1992 r.
- 120, s. 325; *Przemówienie w Seton Hall University, 5 października 1991 r.*

Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski (ASPP),teczka: Katyń.

Abp J. Dąbrowski, zastępca sekretarza Episkopatu Polski, Zaświadczenie Sekretariatu Episkopatu Polski, sygn. SEP - 507-15; Warszawa 30.08.1988 r. W: ASPP,teczka: Katyń.

Glemp, J. (1982). Kościół jest dla człowieka, a nie dla polityki. Wywiad dla tygodnika „Famiglia Cristiana” (26.07.1981), Olsztyn, rezydencja biskupów warmińskich. Rozmawiał Vincenzo Maddaloni. W: tenże, *Nauczanie pasterskie (1981-1982)*. Poznań.

Glemp, J. (1982a). Chciałbym być blisko tego, co się dzieje. Wywiad dla tygodnika Polityka, Warszawa, Rozmowę przeprowadził A. Krzemiński, 18.07.1981. W: tenże, *Nauczanie pasterskie (1981-1982)*. Poznań.

Glemp, J. (1982b). Przychodzę w duchu wielkiej przeszłości ku przyszłości. Homilia podczas pierwszego spotkania z mieszkańcami miasta Gniezna, bazylika prymasowska, kaplica Matki Bożej Częstochowskiej, Gniezno, 9.09.1981 r. W: tenże, *Nauczanie pasterskie (1981-1982)*. Poznań.

Glemp, J. (1984). Jesteśmy świadomi ryzyka, Rozmowa z J.Em. Ks. Kardynałem Józefem Glempe, Prymasem Polski, wywiad przeprowadzony przez

- ks. W. Wojdeckiego i J. Dworaka. *Przegląd Katolicki* (1), 1.
- Glemp, J. (1984a). Prawda, która łączy Polaków w kraju i poza krajem, Słowo na zakończenie przyjęcia. Dom Związku Polaków, Buenos Aires, 4.03.1984. W: tenże, *Kościół i Polonia, Wizyta duszpasterska w Brazylii i Argentynie*. Poznań.
- Glemp, J. (1984b). Gaude, Mater Polonia, Homilia podczas centralnej Mszy świętej dla Polonii. Buenos Aires, katedra metropolitalna, Argentyna, 4.03.1984 W: tenże, *Kościół i Polonia, Wizyta duszpasterska w Brazylii i Argentynie*. Poznań.
- Glemp, J. (1985). W trosce o jedność Narodu, Z przemówienia na Jasnej Górze, 10.07.1981 r., W: *Człowiek niezwyklej miary. Ojciec Święty o kardynale Stefanie Wyszyńskim. Kardynał Stefan Wyszyński o sobie. Kardynał Józef Glemp o kardynale Stefanie Wyszyńskim*. Warszawa.
- Glemp, J. (1987). Dążymy do jedności Europy. Wywiad przeprowadzony przez Bernarda Margueritte'a korespondenta „Le Figaro”, Warszawa, 31.03.1986. W: tenże, *W tęczy Franków orzeł i krzyż*, Poznań.
- Glemp, J. (1988). *Boże, coś Polskę posłał nad Tamizę. Wizyta duszpasterska w Wielkiej Brytanii, 21 II – 4 III 1985*. Poznań.
- Glemp, J. (1989). Kościół polski wobec problemów społecznych, Wypowiedź podczas konferencji prasowej, Waszyngton, 20.09.1985. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1985*. Poznań.
- Glemp, J. (1989a). Sprawiedliwość i miłość to siły zwycięskie. Homilia podczas uroczystości św. Stanisława, Kraków, 9.05.1982. W: tenże, *Nauczanie społeczne 1981-1986*. Warszawa.
- Glemp, J. (1989b). Kościół wkorzeniony w naród. Homilia podczas uroczystości świętego Stanisława w Krakowie 13 maja 1984 r. W: tenże, *Nauczanie społeczne 1981-1986*. Warszawa.
- Glemp, J. (1989c). Jedność kultury polskiej, Słowo podczas przyjęcia w Polskim Ośrodku Społeczno-Kulturalnym w Londynie, 2.03.1985. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1985*. Poznań.
- Glemp, J. (1989d). Świadkowie w pasiakach, Kazanie podczas uroczystości 40-lecia wyzwolenia kapłanów z obozu koncentracyjnego w Dachau, Kalisz, 29.04.1985. w: J. Glemp, *Nauczanie pasterskie 1985*. Poznań.
- Glemp, J. (1991). Wprowadzenie. Millenium Chrztu Rusi 1988. Moskwa-Kijów-Białoruś. W: tenże, *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.
- Glemp, J. (1991a) O stosunkach między Kościołem a państwem, wywiad przeprowadzony przez A. Gołuba dla czasopisma „Argumenty i fakty”, Moskwa, ambasada PRL, 13 czerwca 1988. W: tenże, *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.

- Glemp, J. (1991b). W klimacie dialogu, wzajemnego poszanowania i zbliżenia, Wypowiedź do dziennikarzy przed odlotem do Moskwy, Warszawa, lotnisko Okęcie, 7 czerwca 1988. W: tenże, *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.
- Glemp, J. (1991c). Przyszłość musi przynieść zbliżenie, wywiad dla telewizji polskiej, Warszawa–Moskwa, na pokładzie samolotu, 7 czerwca 1988. W: tenże, *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.
- Glemp, J. (1991d). Kościół i świat, Wypowiedzi podczas spotkania z dziennikarzami, Moskwa, redakcja „Litieraturnoj Gaziety”, 8 czerwca 1988 r. W: tenże, *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.
- Glemp, J. (1991e). Wolność dla Kościoła istotą rozdziału Kościoła od państwa, wywiad dla Agencji Prasowej „Nowosti”, Moskwa, ambasada PRL, 13 czerwca 1988. W: tenże, *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.
- Glemp, J. (1994). Dobro nie zna granic. Wywiad przeprowadzony przez Władymira Galinadla „Nowoje Wremia”, Moskwa, 13.06.1988. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1988*. Poznań.
- Glemp, J. (1994a). Osiągnięcia pontyfikatu Jana Pawła II. Wywiad przeprowadzony przez Jana Bobrzeckiego dla Sekcji Polskiej Radia BBC, Rzym, 14.10.1988. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1988*. Poznań.
- Glemp, J. (1994b). Matka Chrystusa i Matka nas wszystkich. Homilia podczas udzielania sakramentu bierzmowania, Brisbane, Australia, kościół polski pod wezwaniem Matki Bożej Jasnogórskiej, 12 listopada 1988 r. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1988*. Poznań.
- Glemp, J. (1994c). Wspólny język, kultura i wiara, Słowo z okazji poświęcenia Domu Polskiego Kombatanta. Canberra, 8.11.1988. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1988*. Poznań.
- Glemp, J. (1994d). Wolność darem Boga, Słowo do Polonii, Dom Polski, Brisbane, 11.11.1988. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1988*. Poznań.
- Glemp, J. (1994e). Pamiętajcie o ojczyźnie nad Wisłą!, Słowo podczas akademii w Klubie imienia Generała Sikorskiego, Perth, 21.11.1988. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1988*. Poznań.
- Glemp, J. (1994f). Pod znakiem krzyża i orła białego, Słowo podczas przyjęcia, Klub Polski, Bankstown, 5.11.1988. W: tenże, *Nauczanie pasterskie 1988*. Poznań.
- Glemp, J. (2010). Dojrzeją owoce tych ofiar. W: M. Kindziuk, *Kardynał Józef*

- Glomp. Ostatni taki Prymas*. Warszawa.
- Kindziuk, M. (2010). *Kardynał Józef Glomp. Ostatni taki Prymas*. Warszawa.
- Koszty postawienia krzyża na grobach polskich oficerów w Katyniu. W: ASPP, teczka: Katyń.
- Kowal, P. (2016). Misja na wschodzie. Wizyty kard. Józefa Glompa w ZSRS w 1988 roku oraz ich polityczno-międzynarodowy kontekst. *Dzieje Najnowsze* (1).
- List metropolity Mińska i Białorusi Filareta, przewodniczącego wydziału zagranicznego Patriarchatu Moskiewskiego, 19.02.1988. W: J. Glomp (1991). *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.
- List Prymasa Polski do Metropolity Mińska i Białorusi Filareta, przewodniczącego wydziału zagranicznego Patriarchatu Moskiewskiego, 19.02.1988. W: J. Glomp (1991). *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.
- Pismo bp. Jerzego Dąbrowskiego (I) do min. Władysława Loranca, kierownika Urzędu do spraw Wyznań, sygn. SEP-507-15, Warszawa, 28.06.1988 r. W: ASPP, teczka: Katyń.
- Pismo abp. J. Dąbrowskiego (II) do Tadeusza Olechowskiego, ministra spraw zagranicznych, Warszawa, 19.08.1988 r. W: ASPP, teczka: Katyń
- Pismo Ambasady PRL w Moskwie skierowane do Prymasa Polski Józefa Glompa. W: ASPP, teczka: Katyń.
- Pismo R. Paszkowskiego do bp. J. Dąbrowskiego, Warszawa, 16.08.1988 r. W: ASPP, teczka: Katyń.
- Spis przedmiotów, materiałów i narzędzi dla postawienia krzyża w Katyniu. W: ASPP, teczka: Katyń.
- Telegram kardynała Agostino Casarolego, sekretarza Stanu do Prymasa Polski, Watykan, 7.05.1988. W: J. Glomp (1991). *Tysiąclecie wiary Świętego Włodzimierza. Wizyty w Związku Radzieckim*. Poznań.
- Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji Warta, dokument ubezpieczenia osób udających się do Katynia, Polisa Nr 01001035; ubezpieczenie samochodu polisa nr 3169424. W: ASPP, teczka: Katyń.
- Zezwolenie na międzynarodowy przewóz drogowy nr 034882, z dn. 23.08.1988, wydane przez Ministerstwo Komunikacji PRL. W: ASPP, teczka: Katyń.
- Żdźarski, J. (1991). *Z orłem i z krzyżem*. Warszawa.

THE HISTORY OF PLACING THE CROSS IN KATYN IN 1988

SUMMARY

This paper pictures the circumstances of Primate Glemp`s historic visit to Moscow in 1988 where he obtained the permit to erect a cross at the memorial dedicated to Polish officers killed in the Katyń Forest. Negotiating the permit was Glemp`s extraordinary achievement; the Primate made a special effort that the cross be erected in Katyń on September 1st 1988. These measures constitute the Cardinal`s historical policy: from the start of his primateship he prioritized the questions related to patriotism, national identity and commemorating historical events.

Article submitted: 27.04.2018; accepted: 14.05.2018.